

Cees
Nooteboom
Rituelen

Roman

Met een inleiding
door A.S. Byatt

2009

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Inleiding

door A.S. Byatt

Cees Nooteboom is een groot Europees schrijver. Groot is hij omdat hij de verschijningsvormen van de geschiedenis die we hebben doorgemaakt begrijpt, en ook omdat hij nieuwe fictieve vormen bedenkt waarin hij ze kan optekenen.

Volgens mij is de roman in feite een agnostische vorm. Een roman vertelt verhalen die samenhangen met de verhalen in de wereld waarin we leven – echte, historische verhalen, voor waar aangenomen godsdienstige verhalen, overgeleverde sprookjes en mythen, tot en met de roddels en commentaren van journalisten. Een roman vormt een complete wereld op zichzelf, wat meteen een manier is om die wereld te begrijpen.

Rituelen is zo'n eigen wereld en een van de compleetste en geheimzinnigste die ik ken. Elke keer dat ik het boek lees is het duidelijk, is het precies, is het anders dan bij de vorige lezing. Het verscheen in 1980 en bestaat uit drie delen, gesitueerd in 1963, 1953 en 1973. Nooteboom schetst beknopte en onvergetelijke beelden van Amsterdam en de wereld in die bewuste tijden – het begin van het sterven van de oceanen in de achteloze jaren zestig, de automatisch boze gezichten in de jaren zeventig, de moordaanslag op Kennedy, de effectenbeurs. Hij doet verslag van de toenevende seksuele vrijheid, in een wereld waarin mensen

zichzelf steeds vaker door hun seksualiteit definiëren. Zijn personages proberen eigen modellen van zichzelf en van hun werelden te maken.

Zijn verteller, Inni (kort voor Inigo) Wintrop, is in wezen een agnost en vindt van zichzelf dat hij contourloos is. Hij is “een gat”, een afwezige, iemand die niet bestond’. Hij houdt van raadsels en wantrouwt mensen die ‘precieze antwoorden wilden hebben, of pretendeerden ze te weten’. Nootboom zegt het volgende over de jonge Inni in 1953: ‘Dat geheimen geheimzinniger kunnen worden door er met precisie en methode over na te denken, wist hij nog niet.’ Deze zin beschrijft hoe Nootboom zelf te werk gaat, hoe hij zelf met precisie nadenkt over geheimen.

De contourloze Inni, de man met de palindromische naam die terugblijkt en vooruitblijkt, ontmoet Arnold Taads in 1953 en diens van hem vervreemde zoon Philip Taads in 1973. Allebei vinden ze het om de een of andere reden onverteerbaar om eindige, lijfelijke wezens te zijn. Allebei beroven ze zich van het leven. We maken voor het eerst kennis met Inni in 1963, op het moment dat zijn zelfmoord is mislukt en hij in leven blijft. Arnold Taads is een christen die de pure eenzaamheid van de bergen opzoekt. Philip beoefent een particuliere vorm van zen en leidt een teruggetrokken en ascetisch leven.

Een roman is een metafoor voor een bepaalde wereld en bevat op zijn beurt ook weer metaforen van zichzelf. Nootboom is behalve een verhalenverteller ook een dichter, en zijn metaforen zijn een vorm van nauwgezet nadenken over geheimen. Eén krachtige metafoor die het boek samenhang geeft, is het beeld van de kom, de kelk of het heilig vat, door christenen gebruikt in de communie en door Japanners in

het ritueel van de theeceremonie. Aan het eind van de roman laat Inni hier zijn gedachten over gaan.

‘Wat was er nu precies zo mysterieus aan kommen, of, als je het er dan toch over had, aan kelken? Omgekeerde schelds die niet langer iets bedekten, niet meer naar de aarde gericht waren maar naar de hemel, dingen waar iets in kon, maar alleen iets wat van boven kwam, uit de bovenwereld van zonnen, manen, goden en sterren. Iets wat tegelijk leeg en vol kon zijn had op zich al iets geheimzinnigs, maar dat gold voor een plastic beker ook.’

Het beeld van de schedel houdt het stervende, eindige lichaam en de religieuze mysteriën waarover de Taadsen zich verwonderen bijeen. In het verhaal over Arnold Taads lezen we hoe Inni van zijn geloof afvalt wanneer de pater, wiens misdienaar hij was, dood neervalt boven de kelk en het echte bloed van de stervende zich vermengt met de symbolische bloedwijn uit de kelk. Het echte bloed vernietigt het symbool. Inni denkt aan de priester ‘die zich daar voor dat kleine slachtbankje heen en weer wendde als een goudbestikte pad’. Arnold Taads, een calvinist, vertelt een monseigneur die op bezoek is dat ‘iets wat gebaseerd is op lijden en dood nooit iets goeds kan betekenen’. ‘Uw godsdienst teert nog steeds op die ene sadomasochistische seance die waarschijnlijk ooit wel echt heeft plaatsgevonden.’ Het verhaal van Arnold Taads bevat een virtueuze beschrijving van een overvloed aan dood vlees, opgediend op schalen. Taads is een jager. Al deze dingen vormen één beeld.

De eerste beker of kelk in het verhaal van Philip Taads is een zwarte raku-kom, waarvan de donkere kleur voor Inni naar de dood verwijst. Philip vertelt Inni dat alle mystiek onzin is, ook de christelijke. Hij citeert Meister Eckhart – God

is zowel zijn als niet-zijn. ‘Je ziet,’ zegt hij, ‘het niets is nooit ver weg. Het gat noemen de boeddhisten dat.’ En we zijn weer terug bij Inni’s idee van zichzelf als ‘een gat’. Inni verlaat Philips huis en ‘de anarchistische vrijheid van de Amsterdamse dag’ valt over hem heen.

In Inni’s Amsterdamse leven worden beelden gevormd los van een structuur van overgeleverde betekenis. Hij ziet drie duiven. Een ervan vliegt op Inni af en botst tegen een auto. De duif wordt door Inni en een meisje dat toevallig ter plaatse is met een ‘summier ritueel’ in een park begraven. De tweede duif zit op een metalen steunbalk onder een brug over een gracht en laat zich flegmatiek door het mechanisme omhoog- en omlaagtilen. De derde duif vliegt tegen een etalageruit en laat zo een kunstwerk achter, de volmaakte gedaante van een duif in vogelvlucht. De vogels zijn eigenlijk betekenisloos, maar Inni en de lezer kunnen niet anders dan betekenis in ze zien. Ze staan voor dood, voor leven en voor het in het glas omlinjnde beeld. Inni bedrijft de liefde met het meisje zonder haar naam te kennen en hij ziet haar nooit meer terug. Seks is in deze roman een ambivalente levenskracht. Het is seks in een tijd waarin de rituelen van persoonlijke relaties lossen zijn geworden en alles lijkt te zijn toegestaan, hoe onbevredigend dat soms ook is.

Dit is geen eenvoudige roman om in te leiden. Ik voel de drang elke zin te becommentariëren, te wijzen op de verbanden tussen alle zinnen – maar dat zou volkomen ongepast zijn. *Rituelen* is zowel een geestige roman – werkelijk grappig, vol speelse momenten en absurde voorvallen – en een gruwelijke roman over het menselijk tekort en de onontkoombaarheid van de dood. En als alle goede romans barst hij van de verrukkelijke spitsvondigheden. Aan het

slot van het boek is er een andere geheimzinnige kom; Inni kijkt ernaar vanaf de herfstige straat. Deze 'had de kleur van dode bladeren, van alle dode bladeren ineen, de glans van geconfijte gember, zoet en bitter, hard en zacht, de luxueuze brand van het vergaan'. De precisie van de gember bevalt me. Ik hou van de manier waarop Nooteboom de dingen zo scherp vermag te zien.

(Vertaling Caroline Meijer)

Personne n'est, au fond, plus tolérant que moi. Je vois des raisons pour soutenir toutes les opinions; ce n'est pas que les miennes ne soient fort tranchées, mais je conçois comment un homme qui a vécu dans des circonstances contraires aux miennes a aussi des idées contraires.

Stendhal, *Brouillon d'article*, 1832

1 Intermezzo

1963

Und allen Plänen gegenüber begleitet mich die Frage:
‘Was soll der Unsinn?’; eine Frage, die überhaupt ganz
und gar von mir Besitz zu nehmen droht.

Theodor Fontane

Op de dag dat Inni Wintrop zelfmoord pleegde stonden de aandelen Philips 149,60. De slotkoers van Amsterdamse Bank was 375 geweest en Scheepvaart Unie was gezakt naar 141,50. Herinnering is als een hond die gaat liggen waar hij wil. En dat is wat hij zich herinnerde, als hij zich iets herinnerde, de koersen, en dat de maan in de gracht geschenen had, en dat hij zich had opgehangen in zijn wc omdat hij in zijn eigen horoscoop in *Het Parool* voorspeld had dat zijn vrouw ervandoor zou gaan met een ander en dat hij, Leeuw, dan zelfmoord zou plegen. Het was een volmaakte voorspelling. Zita ging ervandoor met een Italiaan en Inni pleegde zelfmoord. Een gedicht van Bloem had hij ook nog gelezen, maar hij wist niet meer welk. De hond, dat eigenwijze dier, liet het wat dat betreft afweten.

Het was zes jaar daarvoor, op de trappen van het Paleis van Justitie aan dezelfde Prinsengracht, dat hij de nacht voor zijn huwelijk net zulke echte tranen gehuild had als Zita toen hij haar ontmaagdde in een kamer vol kikkers en reptielen in de Valeriusstraat. En om dezelfde reden. Duistere voorgevoelens, en een peilloze angst om iets, wat dan ook, al was het maar door een teken of ceremonie, aan zijn leven te veranderen.

Hij hield veel van Zita. In het geheim, alleen tegen zichzelf, noemde hij haar de prinses van Namibië. Ze had dan

ook groene ogen en glanzend rood haar en de matte witroze huid die daarbij hoort, allemaal kenmerken van de hoogste Namibische adel, en ze beschikte over een stille, terughoudende verbazing die in alle provincies van Namibië als de ware deugd van de aristocratie wordt beschouwd.

Zita hield misschien nog veel meer van Inni. Het was alleen maar omdat Inni niet van zichzelf hield dat alles was misgegaan. Er waren natuurlijk ook mensen die beweerden dat het kwam doordat ze alle twee zulke idiote namen hadden, maar zowel Inni (Inigo, naar de beroemde Engelse architect) als Zita (de moeder van de prinses van Namibië was een aanhangster van het Huis van Habsburg) wist dat de vreemde geluiden die hun namen vormden hen uittilden boven en afzonderden van de rest van de wereld, en ze konden dan ook uren in bed doorbrengen met Inni Inni Zita Zita, en bij bijzondere gelegenheden ook met fluwelen varianten, Zinnies, Itas, Inizitas, Zinnininitas, Itizitas, koppelingen van namen en lichamen die ze op zulke momenten wel altijd hadden willen laten voortduren, maar er is nu eenmaal geen grotere vijandschap dan tussen het geheel van de tijd en elk willekeurig, afzonderlijk deel ervan, dus dat ging niet.

Inni Wintrop, nu tamelijk kaal, toen vol met voor die dagen lang en springerig goudkleurig haar, onderscheidde zich van veel van zijn generatiegenoten doordat hij de nacht niet goed alleen door kon brengen, een beetje geld had, en soms visioenen kreeg. Verder handelde hij wel eens in schilderijen, schreef hij de horoscoop voor *Het Parool*, kende hij vele gedichten uit de Nederlandse literatuur uit het hoofd en volgde hij de beurs en de commoditymarket op de voet. Politieke over-

tuigingen, van welke richting dan ook, beschouwde hij als min of meer milde vormen van zielsziekte, en voor zichzelf had hij in de wereld de plaats gereserveerd van de dilettant, in de Italiaanse zin van het woord.

Al deze dingen, door zijn omgeving als tegenstellingen gezien, werden, naarmate de jaren zestig zich begonnen te ontrollen, in Amsterdam als steeds pijnlijker ervaren. 'Inni leeft in twee werelden,' zeiden zijn zeer verschillend gearde vrienden die zelf maar in één wereld leefden, maar Inni, die bereid was zichzelf elk ogenblik van de dag te haten, op verzoek als het moest, maakte hier een uitzondering. Als hij ooit een ambitie gehad had zou hij bereid zijn geweest zichzelf een mislukking te vinden, maar hij had er geen, beschouwde het leven als een wat vreemde club waar hij bij toeval lid van geworden was en waaruit men zonder opgaaf van redenen geroyeerd kon worden. Hij had al besloten die club te verlaten als de vergadering erg vervelend zou worden.

Maar hoe vervelend is vervelend? Vaak leek het erop dat dat moment was aangebroken. Inni lag dan dagenlang op de vloer, zijn hoofd weggedrukt in de martelende kartels van de Chinese rietmat, zodat er Fontana-achtige patronen in zijn vrij zachte huid ontstonden. Zwelgen, noemde Zita dat, maar ze begreep dat het echt verdriet was dat uit diepe en onzichtbare bronnen opwelde, en ze verzorgde Inni op zulke sombere dagen zo goed als ze kon. Meestal eindigde het zwelgen met een visioen. Dan richtte Inni zich op uit de kwellingen van de mat, wenkte Zita en beschreef de gedaantes die hem zojuist verschenen waren en wat die gezegd hadden.